

KRYSTYNA JANICKA
MICHAŁ BOJANOWSKI
Instytut Filozofii i Socjologii PAN

STOSUNEK DO IMIGRANTÓW I POLITYKI IMIGRACYJNEJ W POLSCE: SPECYFIKA POSTAW ORAZ ICH UWARUNKOWANIA

PROBLEM BADAWCZY, CEL ANALIZ I ŹRÓDŁO DANYCH

Stosunek do cudzoziemców i imigrantów, generalnie do obcych, jest ważnym rysem mentalności poszczególnych ludzi, określonych społeczności i całych społeczeństw. Nie tylko w kręgu kultury europejskiej uważa się, że życzliwość i zrozumienie w stosunkach z cudzoziemcami i przedstawicielami mniejszości etnicznych jest świadectwem otwartości danego społeczeństwa, a skłonność do przyjmowania i akceptacji przybyszów jest dobitnym wyrazem postaw tolerancji. Postawy te w dzisiejszym świecie nabierają szczególnego znaczenia. Granice państwowe w wyniku „kurczenia się świata” tracą dotychczasowe znaczenie, a bezpośrednie styczności ludzi pochodzących z różnych krajów i kultur stają się coraz bardziej intensywne. Rozwój komunikacji i upowszechnienie środków przekazu wzmacnia procesy integracyjne przebiegające w ponadnarodowej skali. Zmiany ustrojowe w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, poszerzenie Unii Europejskiej i związane z tymi procesami uelastycznienie granic nie tylko wpłynęły na ożywienie migracji w obrębie krajów europejskich, ale także spowodowały wzmożony napływ do tych krajów imigrantów spoza Europy. Wszystko to sprawia, że również w państwach naszego regionu doświadczanie wielokulturowości upowszechnia się coraz bardziej¹. Podobne tendencje obserwujemy również w Polsce. Mimo nadal niewielkiej skali imigracji społeczne i psychologiczne znaczenie tego zjawiska jest doniosłe, a jego ranga w przyszłości zapewne będzie rosła. Warto zatem przyjrzeć się, jak w początkowej fazie tego procesu, jeszcze przed akcesją do Unii Europejskiej, kształtowało

Adres do korespondencji: kjanicka@ifispan.waw.pl, mbojan@ifispan.waw.pl

¹ Interesujące uwagi na temat specyfiki procesów narodotwórczych w Europie Środkowej i Wschodniej oraz wzajemnej percepcji grup etnicznych zob. Siemieńska 2001.

się nastawienie Polaków wobec imigrantów i od jakich czynników wówczas zależało.

W polskiej literaturze socjologicznej pojawia się coraz więcej opracowań na temat stosunku do obcych i postaw tolerancji wobec odmienności etnicznej i religijnej. Poza analizami typu ilościowego, które dostarczają podstawowych informacji na temat skali badanych postaw, (por. Siemieńska 2001; Łodziński 2002; Wenzel 2004) niektórzy badacze proponują metody analizy jakościowej, na przykład zogniskowany wywiad grupowy. Podkreślają przy tym, że stosunek do cudzoziemców może być kwestią drażliwą i trudną do precyzyjnego zdefiniowania ze względu na rozdźwięk między deklarowanymi opiniami a ukrytymi przekonaniem (por. Kubiak 2004). Podczas analizy danych sondażowych na temat postaw imigrantów warto zatem pamiętać o psychologicznej złożoności badanego zjawiska i mieć świadomość ograniczeń warsztatowych stosowanej metody badania.

Przedstawiamy tu założenia i rezultaty analizy ilościowej, której poddaliśmy opinie i poglądy świadczące o postawach Polaków wobec imigrantów². Aby móc ocenić poziom przejawianej tolerancji, odwołujemy się również do danych dla wybranych krajów europejskich. Jednakże nie na wątku porównawczym skupiamy uwagę. Szczególnie interesują nas strukturalne i terytorialne uwarunkowania postaw wobec osób napływających z innych krajów.

Podejmując kwestię stosunku do cudzoziemców, a konkretnie — przybyszów zamierzających osiedlić się w Polsce — zdawaliśmy sobie sprawę, że jest to materia złożona, wielowymiarowa i wielopoziomowa. Uwagę skupiliśmy zatem na opracowaniu skal chwytających rozmaite aspekty stosunku wobec imigrantów. Utworzyliśmy syntetyczny konstrukt uwzględniający różne wymiary tolerancji i zdefiniowaną w taki sposób ogólną postawę tolerancji uczyniliśmy przedmiotem analizy. Zamierzaliśmy wskazać społeczne i terytorialne uwarunkowania przejawianego przez mieszkańców naszego kraju stosunku do imigrantów. Mówiąc o czynniku terytorialnym mamy na myśli mieszkanie w określonym regionie kraju, zdefiniowanym jako grupa sąsiadujących z sobą województw, wyodrębniona z uwagi na usytuowanie względem granicy państwa. Są to obszary województw przylegających do północnej, południowej, wschodniej i zachodniej granicy państwa. Odrębną grupę stanowią województwa położone na obszarze nie mającym styczności z granicą państwa, czyli szeroko rozumiane centrum kraju³.

Uwzględnienie czynnika terytorialnego, a więc wyróżnienie regionu, kraju czy jakkolwiek inaczej zdefiniowanej jednostki przestrzennej jest ważne dla rozpatrywania postaw wobec imigrantów, ponieważ poczucie tożsamości jednostki i jej wrażliwość na kontakty z innymi kształtują się przede wszystkim na gruncie więzi społecznych i odniesień do wspólnoty lokalnej i narodowej. Dla

² Przywołujemy w innym ujęciu analizy przedstawione w: Janicka, Bojanowski 2006.

³ Reguły agregacji województw podano w wyjaśnieniu (a) do tabeli 3.

powstawania tego rodzaju nastawień ważna jest tradycja rodzimej społeczności lokalnej oraz osobiste doświadczanie wielokulturowości zgromadzone w toku kolejnych faz socjalizacji (dom, szkoła, sąsiedztwo).

Na kształtowanie się postaw wobec cudzoziemców — w ujęciu makrospołecznym — mają wpływ określone uwarunkowania historyczne i polityczne oraz klimat zaufania i otwartości wynikający z losów i perypetii historycznych własnego kraju. Losy okupacyjne oraz zmiana ładu politycznego w Europie po drugiej wojnie światowej sprawiły, że Polska z państwa wielonarodowego stała się monolitem kulturowo-narodowościowym. Za główne przyczyny tego stanu rzeczy należy uznać dokonaną przez nazistów zagładę ludności żydowskiej, wytyczenie przez aliantów w 1945 r. nowych granic państwa oraz spowodowane wojną masowe przesiedlenia ludności.

Podstawą empiryczną poniższych analiz są dane pochodzące z przeprowadzonego w 2002 r. Europejskiego Sondażu Społecznego (European Social Survey) na krajowych próbach reprezentacyjnych w ponad dwudziestu krajach europejskich, w tym w Polsce. Jednym z tematów badawczych tego międzynarodowego projektu były postawy wobec cudzoziemców przybywających do danego kraju z zamiarem osiedlenia się⁴. Według tego badania w Polsce do mniejszości etnicznych zaliczało się wówczas mniej niż 3% badanych. Dodatkowym wskaźnikiem jednorodności „kulturowych korzeni” społeczeństwa polskiego jest fakt, iż tylko nieliczni respondenci nie urodzili się w Polsce. W próbie liczącej 2110 osób kategoria ta stanowiła zaledwie 1,5% (31 osób). Podobnie jest z pochodzeniem rodziców badanych osób. Okazało się, że urodzonych poza granicami Polski rodziców ma zaledwie 2,3% badanych (48 osób), a jedno z rodziców urodziło się w innym kraju w przypadku 3,4% respondentów. W tej sytuacji nie dziwi fakt, że w rodzinach niemal wszystkich respondentów jedynym używanym w domu językiem jest język polski (99,2%). Innym językiem — niezależnie od tego, czy wyłącznie czy wraz z językiem polskim — porozumiewa się mniej niż 1% rodzin w kraju (por. Babiński 2004). Warto odnotować, że w 1931 r. według kryterium językowego Polacy stanowili 69% ówczesnego społeczeństwa Rzeczypospolitej (Davies 1991, s. 509). Obraz obecnej homogeniczności kulturowej społeczeństwa polskiego staje się jeszcze pełniejszy, gdy uwzględni się fakt, że 90% ludności jest wyznania rzymskokatolickiego, a przynależność do niechrześcijańskich wspólnot religijnych deklaruje zaledwie 0,3% respondentów (Rocznik statystyczny, 2004).

⁴ Badanie dotyczące Polski zostało przeprowadzone przez Ośrodek Realizacji Badań Socjologicznych IFiS PAN w Warszawie. Więcej informacji oraz sam zbiór danych surowych można znaleźć na stronach serwisu internetowego pod adresem <http://www.europeansocialsurvey.org/>. Blok pytań odnoszących się do kwestii imigrantów i polityki imigracyjnej poprzedzono w kwestionariuszu wprowadzeniem, w którym jako motywy osiedlania się cudzoziemców w Polsce podano zamiar podjęcia pracy, ucieczkę przed niebezpieczeństwem oraz chęć połączenia się z rodziną.

WIEDZA O IMIGRACJI I RÓŻNE ASPEKTY NASTAWIENIA POLAKÓW
DO PRZYBYSZÓW

Głębią, na której kształtuje się określony stosunek do imigrantów, jest potoczna wiedza na temat kierunku i skali napływu cudzoziemców do Polski. Badanie z 2002 r. dowodzi, że potoczne opinie dotyczące różnych aspektów tej kwestii były dość realistyczne. Na przykład mniej niż 1/5 respondentów była skłonna uznać, że wśród obcokrajowców pragnących ułożyć sobie życie w Polsce większość stanowią osoby innej rasy (17,7%). Zgodne z rzeczywistym stanem rzeczy dominowało przekonanie, że wśród przybyszów przeważają osoby pochodzące z biedniejszych krajów Europy (71,4%), a także z biedniejszych krajów pozaeuropejskich (61,2%). Do braku zdania w omawianej kwestii w zależności od ocenianych cech imigrantów przyznawało się od 8,5% do 15,7% badanych. Jeśli chodzi o opinie w sprawie udzielania cudzoziemcom zgody na przyjazd i zamieszkanie w Polsce, to odsetek osób, które nie miały wyrobionego poglądu był zdecydowanie mniejszy (około 6,5%). Ogólnie należy stwierdzić, że badani Polacy w większości wyrażali umiarkowane przyzwolenie na osiedlanie się imigrantów, nie różnicując swych opinii ani ze względu na rasę imigrantów, ani kontynent z którego przybywają, ani stopień ich zamożności. Niemal połowa badanych stwierdzała, że zgoda na pobyt w Polsce powinna być udzielana tylko pewnej liczbie osób. W zdecydowanej mniejszości byli zwolennicy poważniejszych restrykcji, którzy w ogóle odmawiali zgody na przyjęcie kogokolwiek lub deklarowali, że zgodę taką powinni otrzymać tylko nieliczni.

Bardziej restryktywne nastawienie wobec przyjmowania cudzoziemców pojawiło się wtedy, gdy kryterium oceny stała się rasa. Ograniczenia wobec przybyszów białej rasy zgłosiło 28,5%, a w stosunku do imigrantów innych ras — 44,1%. Stan zamożności również wpływał na stopień dezaprobaty wobec imigracji. Wobec napływu bogatych przybyszów z krajów europejskich negatywny stosunek wyraziło 30,7% badanych, a wobec imigrantów z biednych krajów europejskich — 41,3%. Dla porównania warto dodać, że wśród Węgrów rozkład wypowiedzi był podobny, jednakże ich częstość była dwukrotnie wyższa. Najbardziej życzliwe postawy wobec przyjmowania cudzoziemców przejawiali Szwedzi. Frakcja osób, które skłonne byłyby ograniczyć napływ imigrantów do tego skandynawskiego kraju, obejmowała od 11,3%, w odniesieniu do osób białej rasy lub tej samej grupy etnicznej, do 24,9% w stosunku do imigrantów z bogatych krajów pozaeuropejskich (odpowiednie proporcje dla Polski wynoszą: 28,5% oraz 33,0%).

W badaniu ESS 2002 respondenci byli również pytani o kryteria, na podstawie których można by udzielić imigrantom zgody na pobyt stały. Analiza wypowiedzi wskazuje, że Polacy mają wyraźną koncepcję polityki imigracyjnej państwa i w myśleniu o niej kierują się swoistą racjonalnością. Świadczy o tym subiektywna hierarchia kryteriów wydawania zgody na stałe osiedlenie się w Polsce. Najważniejsze to: kwalifikacje zawodowe i wykształcenie imigran-

tów, następnie znajomość języka polskiego oraz gotowość do przejmowania „polskiego” sposobu życia. Według uzyskanych not kryteria te lokują się powyżej średniego poziomu ważności na skali od 1 do 10. Tak sądzi blisko 2/3 badanych. Kolor skóry i stan zamożności są w opinii większości respondentów w Polsce mniej istotne — co najmniej 2/3 badanych przypisuje tym kryteriom oceny poniżej średniej wartości na skali ważności (odpowiednio: 76% i 64%). Jeśli chodzi o pozostałe kryteria, to znamienne jest, że wychowanie w tradycji chrześcijańskiej, tak istotne dla światopoglądu Polaków, nie jest bynajmniej traktowane jako pierwszoplanowe kryterium polityki imigracyjnej. Jako mniej ważne ocenia je 54% respondentów. Pozostaje kwestią otwartą, jaką rolę pełnią takie kryteria jak znajomość języka oraz światopogląd religijny. Z jednej strony uznać by je można za oczywisty warunek dobrego funkcjonowania, ułatwiający zakorzenienie w codziennym życiu, co świadczyłoby o postawie otwartości wobec polityki emigracyjnej. Z drugiej strony — można by argumentować, że podkreślanie przez badanych roli tych kryteriów (46% badanych daje im noty co najmniej średnie) jest wyrazem oczekiwania od przybyszów asymilacji kulturowej i świadczy raczej o małej skłonności do tolerowania odrębnych stylów życia. Wyłaniająca się z deklaracji Polaków wizja polityki imigracyjnej ma zatem różne oblicza. Jednak gdy uwzględnimy całą opinię badanych, znamiona rozsądku i odpowiedzialności są widoczne. Przypomnijmy, że — zdaniem większości respondentów — o zgodzie na pobyt stały powinny decydować przede wszystkim umiejętności praktyczne (zawód, wykształcenie), a także odpowiednie przygotowanie ogólne i zdolności adaptacyjne (znajomość polskiego, przyswojenie sposobu życia Polaków). Przekonań tych — bez próby dotarcia do ich subiektywnego sensu — nie można jednoznacznie wiązać z brakiem przyjaznego nastawienia do imigrantów i ich zamiaru stałego osiedlenia się w Polsce.

Napływ imigrantów do Polski jest w istocie niewielki i jako taki jest postrzegany przez opinię publiczną. Urzędowe statystyki wskazują na ujemne saldo migracji zagranicznych (por. Rocznik statystyczny, 2004). Dodajmy, że osiedlanie się na stałe w Polsce nie dokonuje się na wielką skalę. Na przykład w latach 2001–2007 zgodę na stały pobyt otrzymało od 3 680 do 4 600 cudzoziemców⁵. Zarówno rzeczywiste, jak i deklarowane kontakty z osiedlającymi się w Polsce przybyszami są raczej nikłe. Jak wykazują dane, niewielu badanych miało okazję pracować z cudzoziemcami lub mieszkać w ich sąsiedz-

⁵ Autorzy analizujący tę kwestię podkreślają, że od czasu wejścia Polski do UE istotnie wzrosła atrakcyjność naszego kraju jako miejsca stałego osiedlenia zwłaszcza dla osób, które mogą wykazać się polskim pochodzeniem (Iskryńska-Strzałka, Kąs-Zajac 2008). Odrębnym problemem jest rozmiar imigracji zarobkowej — tej legalnej i nielegalnej. Generalnie zezwolenia na legalną pracę w Polsce są wydawane w ograniczonym zakresie. Na przykład w 2004 r. otrzymało je około 20 tys. cudzoziemców, co w porównaniu z Czechami stanowiło zaledwie 1/5 wydanych w tym czasie pozwoleń (Krystyniak 2005). Natomiast skala nielegalnego zatrudnienia jest znaczna, choć trudna do precyzyjnego określenia. Jego wielkość w roku 2004 szacowano na 150 tys. – 500 tys. (Krystyniak 2005).

twie. Zaledwie co dziesiąty Polak ma kontakt z przedstawicielami mniejszości rasowych i etnicznych w miejscu pracy, w miejscu zamieszkania styczności te są nieco częstsze. Wspomina je co szósty badany, a w kręgach towarzysko-przyjacielskich — blisko co piąty. Jak pokazują dane, mieszkańcy innych krajów — także środkowo-wschodniej Europy — mają znacznie więcej okazji, by kontaktować się z cudzoziemcami. Na przykład na Węgrzech styczności z tytułu sąsiedztwa są ponad dwukrotnie częstsze niż w Polsce, a w środowisku pracy — niemal trzykrotnie (ESS 2002).

CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE NASTAWIENIE WOBEC IMIGRANTÓW

Charakterystyczne dla socjologicznego podejścia do badania orientacji społecznych jest przekonanie, że cechy pozycji zajmowanej w strukturze społecznej, a więc wykształcenie, poziom kwalifikacji i charakter wykonywanej pracy, składają się na zespół czynników szczególnie ważnych dla psychologicznego funkcjonowania ludzi i kształtowania postaw. Teoria zajmująca się powstawaniem stereotypów podpowiada, by źródeł powstawania niechęci i negatywnych nastawień wobec innych, także obcych, szukać w mechanizmach sprzyjających powstawaniu poczucia różnego rodzaju deprywacji, także materialnej, oraz towarzyszących owemu poczuciu obaw i lęków. Dlatego ważną kwestią w badaniu postaw wobec imigrantów jest uwzględnienie nie tylko charakterystyk położenia społecznego, ale także cech wskazujących na dobrostan psychiczny jednostki, a więc na przykład zadowolenia z życia czy poczucia sukcesu życiowego. Szczególnym elementem owego dobrostanu może być wizja świata społecznego i stosunków międzyludzkich, a zwłaszcza skłonność do traktowania innych osób z zaufaniem. Ekonomiści i socjologowie zgodnie podkreślają, że zaufanie jest tym rodzajem kapitału społecznego i kulturowego, bez którego trudno jest funkcjonować w gospodarce rynkowej i zmieniającym się nieustannie świecie (Putnam 1995; Sztompka 1999). Innym wymiarem kontekstu psychologicznego ważnym ze względu na kształtowanie się postaw wobec imigrantów jest ogólny stosunek do dokonujących się zmian, przywiązanie do tradycji i wyznawanie wartości konserwatywnych. Związane z tymi postawami orientacje aksjologiczne mają wpływ na otwartość wobec przybyszów i wybór sposobu rozwiązywania problemów wynikających z imigracji. Mając na uwadze złożoność uwarunkowania postaw wobec obcych, w analizie tego procesu uwzględniamy trzy grupy czynników. Pierwsza z nich obejmuje podstawowe, obiektywne cechy pozycji społecznej. Na drugą składają się charakterystyki mentalne określające psychologiczne i kulturowe zasoby jednostki. Do tej kategorii wyróżników włączamy również stosunek do prywatyzacji, który można traktować jako wskaźnik ogólnie rozumianej adaptacji do zmian systemowych i zadowolenia z ich rezultatów. Ostatnią, trzecią grupę uwarunkowań tworzą podstawowe cechy demograficzne, a więc płeć i wiek oraz rodzaj miejsca zamieszkania.

POSTAWA WOBEC OBCYCH JAKO WIELOWYMIAROWY KONSTRUKT

Indywidualne postawy, rozumiane jako wiązki rozmaitych przekonań podzielanych przez konkretne osoby, układają się w szersze zespoły nastawień zwane orientacjami. W celu uchwycenia wielowymiarowej struktury postaw wobec imigrantów dokonaliśmy eksploracyjnej analizy odpowiedzi na serię pytań dotyczących szczegółowych kwestii ilustrujących ten stosunek. W kwestionariuszu ESS 2002 zamieszczono ponad czterdzieści szczegółowych pytań nawiązujących do problemu imigracji i polityki imigracyjnej. Analiza uzyskanych odpowiedzi pozwoliła na wyodrębnienie czterech wymiarów postaw wobec imigrantów. Nazwaliśmy je następująco:

otwartość definiowana poprzez stopień przyzwolenia na prowadzenie przez państwo otwartej polityki imigracyjnej;

poczucie zagrożenia ekonomicznego wyrażające się w przekonaniu, iż napływ obcokrajowców powoduje negatywne konsekwencje dla dobrobytu Polaków i ogólnej sytuacji ekonomicznej w Polsce;

skłonność do integracji wyrażająca się w skłonności do akceptowania obecności imigrantów w sferze służbowej oraz prywatnej;

poparcie dla przyjaznej imigrantom polityki państwa⁶.

Wyodrębnione w pierwszym kroku analizy cztery rodzaje postaw posłużyły do utworzenia „konstruktu drugiego rzędu”, w istocie będącego syntetyczną skalą mierzącą poziom szeroko rozumianej tolerancji wobec imigrantów. Składowe wymiary finalnego konstruktu i jego wewnętrzną strukturę ilustrują parametry przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1

Tolerancja wobec imigrantów jako konstrukt II rzędu: wyniki pomiaru dla Polski
(metoda *Principal Components*)

Wymiary składowe	Ładunki czynnikowe
Otwartość	0,771
Poczucie zagrożenia ekonomicznego	-0,819
Skłonność do integracji	0,696
Poparcie dla polityki przyjaznej obcokrajowcom	0,728
Wartość własna	2,278
% wariancji wspólnej	56,9

Rangę cząstkowych wymiarów tolerancji oraz ich wkład we wspólny konstrukt wyrażają podane w tabeli ładunki czynnikowe. Ich wartości przekonują,

⁶ Postawy te wyrażone są za pomocą skal wyłonionych w analizie *Principal Component* jako główne składowe. Zasady analizy, szczegółowy wykaz uwzględnionych pytań/itemów oraz rezultaty w postaci ładunków czynnikowych przedstawiono w Aneksach I i II.

że utworzone skale wiernie oddają stan wyrażanych poglądów. Odsetek łącznego zróżnicowania odpowiedzi na pytania wskaźnikowe dla określonych postaw jest miarą trafności odwzorowania rzeczywistej struktury badanych przekonań. W przypadku skali otwartości odsetek ten wynosi 73%, dla skali braku zagrożenia ekonomicznego — 49%, dla skali skłonności do integracji — 77%, a dla skali poparcia dla przyjaznej imigrantom polityki — 47%. Należy dodać, że konstrukt nadrzędny, a więc syntetyczna skala tolerancji, pozwala odtworzyć 57% łącznej zmienności postaw cząstkowych: otwartości, poczucia zagrożenia ekonomicznego, skłonności do integracji oraz poparcia dla polityki przyjaznej obcokrajowcom. Fakt ten dowodzi, że poglądy i przekonania składające się na kompleks spraw określających stosunek do imigrantów są w istotny sposób powiązane.

W zależności od sposobu definiowania stosunku do obcych pojęcie to można badać dwutorowo: (1) analitycznie — traktując poszczególne aspekty jako względnie autonomiczne wymiary owego nastawienia — bądź (2) odwołując się do ujęcia syntetycznego, zając się postawą uogólnionej tolerancji wobec imigrantów. Obie płaszczyzny analizy uzupełniają się i dopiero ujęte łącznie dają pełniejszy obraz badanego problemu.

Tabela 2

Postawy wobec imigrantów w wybranych krajach: tolerancja jako konstrukt II rzędu oraz jej wymiary składowe (średnie wartości skal)

Kraj	Konstrukt II rzędu	Wymiary składowe			
		otwartość	poczucie zagrożenia ekonomicznego	skłonność do integracji	poparcie dla przyjaznej polityki
Hiszpania	0,255	0,030	-0,119	0,026	0,434
Holandia	-0,172	-0,094	-0,054	-0,062	-0,362
Polska	0,203	0,127	0,080	-0,051	0,533
Szwecja	0,666	0,656	-0,578	0,341	0,457
Węgry	-0,628	-0,669	0,602	-0,168	-0,554
Wielka Brytania	-0,285	-0,162	0,212	-0,095	-0,374
Eta^2	0,156	0,142	0,110	0,026	0,202
p	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001	<0,001

Wyniki standaryzowane (średnia = 0, odchylenie standardowe = 1)

Uwzględnione w tabeli kraje „zachodnie” dobrano w taki sposób, aby różniły się pod względem stażu w UE oraz modelu polityki socjalnej. Węgry włączono z tego względu, że jako były kraj socjalistyczny podzieliły w okresie powojennym losy społeczno-polityczne Polski i podobnie jak Polska przeszły po roku 1989 transformację ustrojową.

Podjęcie takie przynosi ciekawe rezultaty dzięki analizie porównawczej danych międzykrajowych. Wyniki podane w tabeli 2 charakteryzują natężenie różnych przejawów tolerancji w wybranych krajach. Wyniki pomiaru po-

staw wyrażono w formie sumarycznie skonstruowanych indeksów⁷. Choć współczynniki *eta* dla poszczególnych wymiarów tolerancji nie osiągają wysokich wartości, międzykrajowe zróżnicowanie badanych postaw jest statystycznie istotne. Największą ogólną tolerancją wobec cudzoziemców charakteryzuje się Szwecja (0,666), Węgry natomiast — najmniejszą (−0,628). Charakterystyczne jest, że Polska, podobnie jak Hiszpania, lokując się nieco powyżej środka skali, odznacza się zdecydowanie większą otwartością w kwestiach imigracji niż Wielka Brytania (odpowiednio: 0,203 i −0,285). Również pod względem poczucia zagrożenia ekonomicznego wiążącego się z napływem imigrantów Polska lokuje się bliżej środka skali, a Węgry — kraj o podobnej biografii politycznej i zbliżonych doświadczeniach z okresu transformacji ustrojowej, osiąga w tym względzie wynik całkowicie przeciwny. Zagrożenie ekonomiczne w związku z napływem cudzoziemców jest w tym kraju odczuwane najmocniej. Ze względu na podobieństwo powojennych losów Polski i Węgier trudno byłoby uznać, że źródłem różnicy w postawach wobec imigrantów są doświadczenia związane z poprzednim systemem politycznym lub transformacją ustrojową. Wydaje się raczej, iż czynnikiem, który może mieć znaczenie dla kształtowania się badanych przekonań, jest struktura etniczna kraju, jego ekonomiczny potencjał oraz charakter doświadczeń historycznych, a także stan bieżących kontaktów z mniejszościami narodowymi.

Dane w tabeli 3 przedstawiają zanotowany w Polsce poziom ogólnie ujmowanej tolerancji oraz jej poszczególnych wymiarów w układzie regionalnym. Zdajemy sobie sprawę, że wyodrębnione grupy województw są wewnętrznie zróżnicowane pod względem wielu istotnych cech, na przykład sieci osiedleńczej, struktury demograficznej, potencjału ekonomicznego i możliwości lokalnego rynku pracy. Jednakże zarówno w opracowaniach naukowych, jak i w publicystyce dotyczącej w szczególności zachowań wyborczych i preferencji światopoglądowych wskazuje się często na istnienie Polski A oraz Polski B. Przyczyny tego stanu rzeczy upatruje się zwykle w dziedzicznych po zaborach różnicach potencjału ekonomicznego oraz rozwojowego wschodnich i zachodnich terenów kraju. Ogólnie rzecz biorąc, wschodni obszar Polski traktowany jest jako tradycyjny, bierny i raczej nierozwojowy, zachodniemu natomiast przypisuje się wiele atutów świadczących o znacznym potencjale modernizacyjnym. W takim kontekście można postawić pytanie, czy również w odniesieniu do postaw wobec imigrantów i stosunku do polityki imigracyjnej państwa sugerowany podział przestrzenny znajduje uzasadnienie. Aby odpowiedzieć na

⁷ Przy konstruowaniu powyższych skal powstał problem, w jaki sposób potraktować frakcje respondentów wybierających odpowiedź „trudno powiedzieć” bądź „nie wiem” (ich częstość nie przekroczyła 5%). Analizy wykazały znaczące różnice między frakcją osób, które wyraziły swoją opinię w analizowanych kwestiach, a osobami, które się od tego uchyliły. W tej sytuacji zrezygnowano z próby przypisania tym osobom „znaczących” wartości analizowanych zmiennych. Konstrukcja skal oraz analizowane na ich podstawie modele regresji zostały oszacowane na podstawie tych odpowiedzi, które dostarczały kompletu informacji dla wszystkich wskaźników.

to pytanie, kategorią referencyjną uczyniono, ze względu na podobne natężenie analizowanych cech, obszar dwóch województw: kujawsko-pomorskiego i łódzkiego. W odróżnieniu od pozostałych „centralnie” położonych województw nazwano go „centrum A” (zobacz uwaga (a) do tabeli 3). Wyróżnia się ono większym nasileniem rozmaicie definiowanej tolerancji, zarówno tej, która przejawia się w konkretnych postawach, a więc w otwartości, skłonności do integracji i poczuciu ekonomicznego zagrożenia, jak i tej w najszerszym rozumieniu.

Tabela 3

Zróznicowanie regionów Polski pod względem postaw wobec imigrantów
(ogólna tolerancja i jej wymiary składowe)

Regiony ^a	Konstrukt II rzędu ^c	Wymiary składowe			
		otwartość ^b	poczucie zagrożenia ekonomicznego ^c	skłonność do integracji ^c	poparcie dla przyjaznej polityki ^b
Zachód	6,7804	2,7283	4,7670	7,8175	3,4922
Północ	6,4857	2,6444	4,9024	7,0179	3,5074
Południe	6,6123	2,7915	4,7842	6,8620	3,5185
Wschód	6,3014	2,6294	4,9530	6,6489	3,4464
Centrum A	6,6597	2,7097	5,1632	7,6388	3,4915
Centrum B	6,4759	2,6085	4,9607	7,1275	3,4868
<i>Eta</i> ²	0,011	0,011	0,009	0,020	0,001
<i>N</i>	1170	1874	1339	1943	1773
<i>p</i>	0,001	<0,001	0,002	<0,001	0,740

^aZachód = zachodnio-pomorskie, lubuskie, dolnośląskie
Północ = pomorskie, warmińsko-mazurskie
Południe = opolskie, małopolskie, śląskie
Wschód = podlaskie, lubelskie, podkarpackie
Centrum A = kujawsko-pomorskie, łódzkie
Centrum B = mazowieckie, świętokrzyskie, wielkopolskie

^bSkala od 1 do 4

^cSkala od 0 do 10

Międzyregionalne różnice postaw wobec imigrantów nie są zbyt duże, jednak — z wyjątkiem poparcia przyjaznej polityki imigracyjnej — statystycznie istotne. Konstelacja postaw składających się na ogólny stosunek do problemu imigracji — w podziale regionalnym — układa się w dość czytelny wzór. Zachodni region Polski charakteryzuje się wyższym natężeniem zarówno poszczególnych wymiarów tolerancji, jak i jej ogólnego indeksu. Z kolei mieszkańcy województw wschodnich przejawiają relatywnie mniejszą tolerancję wobec obcych. Jednocześnie w porównaniu z mieszkańcami innych części kraju charakteryzują się najmniejszym stopniem otwartości i skłonności do integracji, większe mają natomiast poczucie zagrożenia ekonomicznego. Charakterystyczne

jest, że poparcie dla przyjaznej wobec imigrantów polityki jest podobne w całym kraju.

Postawy mieszkańców centralnych województw Polski wobec imigrantów cechuje swoista odrębność. Mimo znacznej otwartości oraz wyraźnej skłonności do integracji oraz ogólnie większej tolerancji mieszkańcy tego obszaru kraju bardziej niż pozostali obawiają się negatywnych skutków ekonomicznych powodowanych napływem imigrantów. Być może wyjaśnienia tej kwestii należałoby szukać w szczególnej intensywności napływu cudzoziemców do tego właśnie regionu, przy braku równowagi między popytem a podażą na lokalnym rynku pracy. Hipotezę tę należałoby zweryfikować w toku odpowiednio pogłębionych badań. Ogólnie można powiedzieć, że mimo nieznacznego terytorialnego zróżnicowania postaw wobec imigracji pewna specyfika mieszkańców wschodnich i centralnych obszarów Polski jest faktem.

STOSUNEK WOBEC OBCYCH: CZYNNIKI RÓŻNICUJĄCE

Jak już wspomiano, wśród potencjalnych determinant postaw tolerancji wobec obcych można wskazać czynniki rozmaitej natury. Kierując się względami merytorycznymi, a także dostępnością danych, uwzględniliśmy w analizach trzy rodzaje uwarunkowań. Pierwszy to cechy określające położenie jednostki w strukturze społecznej, a więc poziom wykształcenia zarówno respondenta, jak i jego ojca, przynależność do grupy społeczno-zawodowej oraz samoocena sytuacji materialnej. Drugą grupę stanowią charakterystyki psychologiczne badanych, a konkretnie skłonność do konserwatyizmu oraz zaufanie do innych. Obie cechy osobowości mierzone są za pomocą odpowiednio skonstruowanych skal (zob. wyjaśnienia w Aneksie II). Konserwatyzm wyrażają deklaracje wskazujące na wagę poszanowania tradycji, potrzebę bezpieczeństwa i aprobatę silnego państwa oraz uznanie konieczności ścisłego trzymania się przepisów. Skala zaufania mierzy poziom ufności wobec innych ludzi i wyraża wiarę w ich altruizm. Uwzględniono także ocenę skutków prywatyzacji w Polsce, traktując ten rodzaj opinii jako wskaźnik otwartości respondentów na zmiany w ogóle oraz wyraz ich aprobaty. Ostatnia, trzecia grupa potencjalnych uwarunkowań to cechy demograficzne, takie jak płeć i wiek oraz charakter miejsca zamieszkania.

Propozycja wyjaśnienia: model I

Aby określić wielkość wpływu poszczególnych grup zmiennych na poziom tolerancji przejawianej wobec imigrantów, odwołamy się do modelu regresji liniowej. Samo pojęcie „wpływu” rozumiemy w sensie, jaki dopuszcza rodzaj przeprowadzonej analizy. Jest oczywiste, że aby można było mówić o związku przyczynowym, konieczne byłoby uwzględnienie danych panelowych. Jednakże nie będzie nadużyciem, gdy w sytuacji braku takich danych odwołamy się do intuicyjnej wiedzy na temat kształtowania się opinii i warunkowania przekonań.

Czynniki różnicujące poziom tolerancji wobec imigrantów — model regresji (I) dla Polski

Zmienne	Współczynniki regresji		
	surowe (B)	standaryzowane (Beta)	p (poziom istotności)
Cechy demograficzne			
wiek	-0,048	-0,054	0,086
płeć (mężczyzna = 1)	0,043	0,015	0,548
miejsce zamieszkania (miasto = 1)	0,371*	0,121	<0,001
Cechy położenia społecznego			
grupy zawodowe (uprzywilejowani = 1) ^a	0,219	0,059	0,055
wykształcenie respondenta [lata]	0,048*	0,111	0,002
wykształcenie ojca [lata]	0,292*	0,082	0,003
sytuacja materialna gospodarstwa domowego (ocena R)	-0,158*	-0,073	0,007
epizod bezrobocia	0,088	0,029	0,280
Poglądy i orientacje psycho-społeczne			
konserwatyzm	0,062	0,036	0,175
zaufanie	0,062*	0,076	0,003
krytyczny stosunek do prywatyzacji (stała)	-0,215*	-0,159	<0,001
	6,656*		<0,001

 $R^2 = 0,157$; $adjusted R^2 = 0,150$ * $p < 0,05$ ^amenedżerowie i specjaliści = 1

Wyniki analizy regresji przedstawione w tabeli 4 ilustrują związek poszczególnych charakterystyk respondentów oraz niektórych cech ich społecznej sytuacji z poziomem przejawianej tolerancji. Wśród czynników, które w istotny sposób wiążą się z postawami wobec imigrantów, odnajdujemy cechy rozmaitej natury. Na pierwszym miejscu należy wymienić stosunek do zmian systemowych w Polsce. Okazuje się, że krytyczna ocena tego procesu, przejawiająca się w negatywnym postrzeganiu skutków prywatyzacji, współwystępuje z obniżonym poziomem życzliwości wobec imigrantów. Podobnie jest w przypadku niezadowolenia z warunków bytowych gospodarstwa domowego, jednakże wpływ braku satysfakcji materialnej jest zdecydowanie słabszy (współczynnik *beta* odpowiednio: -0,159 i -0,073). Natomiast czynniki, które sprzyjają postawom życzliwości wobec imigrantów, to fakt zamieszkiwania w mieście, przy czym jego wielkość nie ma tu znaczenia, oraz wyższy poziom wykształcenia. Standaryzowany współczynnik regresji dla charakteru miejsca zamieszkania wynosi 0,121 (*beta*), a dla poziomu wykształcenia 0,111 (*beta*). Charakterystyczne jest, że czynnikiem, który — niezależnie, a więc przy kontroli innych uwarunkowań — w istotnym statystycznie stopniu podnosi poziom tolerancji, jest poziom wykształcenia ojca respondenta (*beta* = 0,082). Jeśli chodzi o skłonność do

konserwatyźmu i poziom zaufania wobec innych, to okazuje się, że tylko ta druga charakterystyka pozostaje w istotnym związku z tolerancją wobec imigrantów ($\beta = 0,076$). Również w sferze polityki imigracyjnej potwierdza się zatem przekonanie, iż zdolność obdarzania ludzi zaufaniem jest dyspozycją ważną nie tylko z punktu widzenia psychologicznego funkcjonowania jednostki, ale także ze względu na stan stosunków społecznych w innych dziedzinach.

Dane nasze wskazują, że charakterystyką o jeszcze większej doniosłości dla badanych postaw jest wykształcenie respondenta i — co znamienne — także wykształcenie jego ojca. Wysoka ranga, jaką te zmienne edukacyjne zyskują w proponowanym modelu wyjaśniania stosunku do imigrantów i polityki imigracyjnej, potwierdza szczególne znaczenie dla kształtowania postaw otwartości i tolerancji kapitału społeczno-kulturowego, zarówno odziedziczonych, jak i osiąganego dzięki własnej edukacji.

Można zatem powiedzieć, że mechanizm kształtowania postaw wobec imigrantów współtworzą zarówno środowiskowe uwarunkowania pozycji społecznej, jak i niektóre cechy mentalne. Znamienne jest, że w przeciwieństwie do cech demograficznych, a więc wieku i płci, charakter miejsca zamieszkania w istotny sposób oddziałuje na badaną postawę. Zamieszkiwanie w mieście podnosi prawdopodobieństwo wystąpienia pozytywnego nastawienia do imigrantów. Bardziej tolerancyjnej postawie wobec przybyszów sprzyja również korzystna samoocena i zadowolenie z sytuacji materialnej własnego gospodarstwa domowego. Wbrew oczekiwaniom natomiast dane nie wskazują, aby sytuacja respondentów na rynku pracy, a zwłaszcza doświadczenie bezrobocia miały bezpośredni wpływ na ich stosunek do imigrantów i preferencje w zakresie polityki imigracyjnej.

Próba rozszerzenia wyjaśnienia: model II

W kolejnym modelu regresji celem analizy jest ustalenie wpływu, jaki lokalizacja przestrzenna, a więc region zamieszkania respondenta, wywiera na postawy tolerancji wobec imigrantów. Przesłanką analizy jest zamiar sprawdzenia, czy zamieszkiwanie w określonym regionie geograficznym kraju można taktować jako rodzaj katalizatora lub oś krystalizacji swoistej tradycji, a także punkt skupienia doświadczeń istotnych z punktu widzenia formowania się życzliwego nastawienia i postaw tolerancji wobec cudzoziemców. W szczególności ciekawe jest, czy znaczenie regionu zamieszkania jako czynnika różnicowania poglądów Polaków na kwestie imigracji da się utrzymać po wyeliminowaniu wpływu wcześniej analizowanych czynników o społecznym i psychologicznym charakterze. Model wyjaśniania, ilustrujący ten problem, prezentują dane zamieszczone w tabeli 5.

Na podstawie analizy regresji można wysnuć wniosek, że dodanie charakterystyki terytorialnej do zestawu zmiennych wyjaśniających nie zmienia zasadniczo obrazu opisanych wcześniej zależności. Tolerancja wobec imigrantów wiąże

Czynniki różnicujące poziom tolerancji wobec imigrantów z uwzględnieniem podziału terytorialnego — model regresji dla Polski (II)

Zmienne	Współczynniki regresji		
	surowe (B)	standaryzowane (Beta)	p (poziom istotności)
Cechy demograficzne			
wiek	-0,005	-0,051	0,106
płeć (mężczyzna = 1)	0,043	0,015	0,549
miejsce zamieszkania (miasto = 1)	0,342*	0,111	<0,001
Cechy położenia społecznego			
grupy zawodowe (uprzywilejowani = 1) ^a	0,188	0,050	0,098
wykształcenie respondenta (lata)	0,050*	0,115	0,001
wykształcenie ojca (lata)	0,298*	0,084	0,002
sytuacja materialna gospodarstwa domowego (ocena R)	-0,158*	-0,073	0,006
epizod bezrobocia	0,072	0,024	0,385
Poglądy i orientacje psycho-społeczne			
konserwatyzm	0,059	0,034	0,201
zaufanie	0,065*	0,079	0,002
krytyczny stosunek do prywatyzacji	-0,221*	-0,164	<0,001
Region (względem „Centrum A”)			
południowy	-0,005	-0,001	0,966
północny	-0,080	-0,016	0,584
wschodni	-0,294*	-0,074	0,025
zachodni	-0,040	-0,010	0,758
obszar „Centrum B”	-0,327*	-0,100	0,005
(stała)	6,656		<0,001

$R^2 = 0,167$; *adjusted R*² = 0,157

* $p < 0,05$

^amenedżerowie i specjaliści = 1

się zatem z pozytywnym stosunkiem do przemian systemowych, satysfakcją materialną oraz stopniem zaufania ujawnianym w kontaktach z ludźmi. Wśród cech obiektywnych czynnikami sprzyjającymi pozytywnemu nastawieniu były fakt zamieszkiwania w mieście, poziom wykształcenia własnego, a także wykształcenie ojca. Nie udało się wykazać, by — przy kontroli wymienionych zmiennych — sam fakt zamieszkiwania w określonym regionie kraju miał niezależny wpływ na postrzeganie problemów dotyczących imigracji. Mimo braku wyraźnej specyfiki regionalnej w tym względzie warto odnotować, że mieszkańcy wschodniej części kraju oraz części „centralnie” położonych województw (mazowieckiego, świętokrzyskiego oraz wielkopolskiego) charakteryzują się przeciętnie niższym poziomem tolerancji niż kategoria referencyjna. Różnice te nie są wielkie, lecz pozostają istotne statystycznie. To, czy można je traktować

jako efekt niezależnego, a więc wolnego od innych uwarunkowań, wpływu historycznego i kulturowego dziedzictwa regionu, wymaga pogłębionych analiz. Do zbadania pozostaje również problem, w jakim stopniu mechanizm warunkowania postaw wobec imigrantów, który obserwujemy w Polsce, ma charakter specyficzny, a w jakim jest bliski analogicznym mechanizmom w innych krajach europejskich.

Warto przypomnieć, że Europejski Sondaż Społeczny jest projektem ponawianym co dwa lata. W kolejnych jego edycjach (ESS 2004 i ESS 2006) problematyka imigracji została ograniczona do nielicznych kwestii szczegółowych. Reprezentuje ją jedynie sześć pytań spośród ponad czterdziestu zamieszczonych w badaniu z roku 2002. Z tego względu nie jest możliwy ponowny pomiar tolerancji według metody przyjętej w niniejszym artykule. Dostępne dane pozwalają co najwyżej uchwycić kierunek ewolucji poglądów w kilku wybranych kwestiach dotyczących imigracji. Trzy z nich odnoszą się do przyzwolenia na osiedlanie się w Polsce osób różnych kategorii: tej samej rasy lub grupy, innej rasy lub grupy, a także przybywających z krajów najbardziej niebezpiecznych. Pozostałe pytania dotyczą konsekwencji, jakie dla gospodarki, kultury i ogólnych warunków życia w kraju przyjmującym ma imigracja. Okazuje się, że w miarę upływu czasu akceptacja cudzoziemców jako stałych mieszkańców Polski nieco wzrasta. I nie ma tu znaczenia, o jaką grupę imigrantów chodzi — rasa potencjalnych osiedleńców ani poziom rozwoju ekonomicznego kraju pochodzenia nie grają roli. Można również stwierdzić, że Polacy coraz bardziej doceniają pozytywne konsekwencje imigracji dla społeczno-gospodarczego życia kraju. Tendencję tę widać w ocenie wpływu obecności obcokrajowców na sferę gospodarki, kultury, a także na ogólnie pojmowane warunki życia. W latach 2002–2004–2006 ocena owa na skali 1–10 zmieniała się w sposób następujący: w odniesieniu do gospodarki 4,53–4,63–5,51; kultury 6,24–6,28–6,59. Stopniowo umacnia się również przekonanie, że pod wpływem imigrantów „Polska staje się lepszym krajem do życia” (5,23–5,51–5,91). Taki kierunek ewolucji poglądów zapowiada dalsze umacnianie się postaw tolerancji i otwartości. Przemianom tym zagrażać mogą jedynie trudności na rynku, rosnące poczucie deprywacji materialnej oraz pauperyzacja.

*

Zamierzaliśmy tu podjąć analizę postaw wobec imigrantów i polityki imigracyjnej możliwie z jak najszerzej perspektywy oraz próbę określenia poziomu tolerancji w Polsce na tle wybranych krajów europejskich. Dołożyliśmy starań, by przyjęty sposób definiowania i pomiaru tej postawy trafnie i rzetelnie odzwierciedlał jej złożony i wielopoziomowy charakter. Wydaje się, iż jedynie wielowymiarowe ujęcie orientacji i nastawień określających stosunek do polityki imigracyjnej państwa i imigrantów chroni przed pochopnym uogólnianiem sądów i stereotypami w tej materii. W świetle przedstawionych analiz

przekonanie o jakoby szczególnej ksenofobii Polaków nie znajduje potwierdzenia.

Poszukując czynników, które wzmacniają bądź osłabiają życzliwe nastawienie wobec przybywających do naszego kraju cudzoziemców, ustaliliśmy, że niektóre zmienne psychospołeczne okazują się równie ważne, a niekiedy nawet ważniejsze niż tradycyjne cechy położenia społecznego. Okazuje się na przykład, że poziom tolerancji w większym stopniu wiąże się z nastawieniem do zmian społeczno-ekonomicznych oraz osobistą skłonnością do obdarzania ludzi zaufaniem niż z przynależnością do określonych segmentów struktury społecznej. Twierdzenie to w żadnej mierze nie podważa konstatacji, że wykształcenie oraz sytuacja materialna respondenta, a w szczególności jej subiektywna ocena, pozostają czynnikami ważnymi dla kształtowania się stosunku wobec cudzoziemców.

W kwestii braku wyraźnej terytorialnej czy regionalnej specyfiki postaw wobec polityki imigracyjnej i imigrantów podkreślamy, że ustalenia nasze wynikają z analizy danych ujętych w określony sposób — na poziomie województw i ich agregatów. Być może struktura przestrzenna określona według innej zasady podziału przyniosłaby rezultaty odmienne. Niewątpliwie kwestia ta wymaga dalszej uwagi, a badanie stosunku Polaków do napływu i osiedlania się cudzoziemców — podobnie jak badanie wszelkich postaw społecznych — powinno polegać na długookresowej obserwacji. Należy też podkreślić, że osobiste kontakty Polaków z cudzoziemcami nie są jeszcze tak powszechne, by deklarowane opinie uznać za wyraz dostatecznie ugruntowanych przekonań. Analiza uwarunkowania postaw wobec napływu imigrantów ujawnia złożoność tego problemu. Na podstawie danych dotyczących przeciętnego natężenia analizowanych przejawów tolerancji można uznać, iż zachodnie i północne tereny Polski odznaczają się większą życzliwością wobec imigrantów niż pozostałe obszary kraju (por. tabela 3). Gdy jednak przechodzi się na poziom analizy wielozmiennowej, w której kolejne czynniki poddawane są kontroli statystycznej, wpływ regionu zanika niemal zupełnie (por. tabela 4). Przyczyna tej pozornej rozbieżności tkwi w trudności odseparowania bezpośrednich i pośrednich powiązań między badanymi zjawiskami. Region jako zmienna terytorialna skupia w sobie określoną konstelację uwarunkowań. Uwarunkowania te wyrażone za pomocą wybranych zmiennych strukturalnych (charakter miejsca zamieszkania, wykształcenie, sytuacja materialna itd.) pośredniczą i w pewnym stopniu przejmują oddziaływanie regionu na badane postawy. Warto także pamiętać, że stosunek do imigrantów kształtuje się pod wpływem postaw i orientacji szczególnie „wrażliwych” na rozmaite cechy kontekstu lokalnego. Świadczy o tym przykład Holandii, kraju o ustabilizowanej demokracji, tradycyjnie otwartego i powszechnie znanego z przyjaznego nastawienia wobec odrębnych etnicznie współmieszkańców. Radykalna i nieoczekiwana zmiana postaw, która dokonała się w tym kraju pod wpływem incydentów na tle rasowym, pokazała, jak łatwo nieprzewidziane wydarzenia mogą zachwiać solidnie —

zdawałoby się — ugruntowaną postawę otwartości i życzliwości wobec imigrantów.

Względnie pozytywne, jak się w świetle deklaracji okazuje, nastawienie Polaków do przybyszów jest ważnym i cennym zasobem psychospołecznym naszego społeczeństwa. Należałoby zatem się zastanowić, w jaki sposób można by ten kapitał wzmacniać i pomnażać. Najprostszą receptą wydaje się unikanie powielania stereotypów oraz rzetelna i spokojna debata publiczna wokół niepokojących, ale na szczęście marginesowych incydentów świadczących o braku tolerancji. W takiej sytuacji trudną do przecenienia wartość miałyby odpowiednie programy edukacyjne, propagowane także w mediach. Można mieć nadzieję, że również osobiste doświadczenia coraz liczniejszej rzeszy Polaków okresowo mieszkających i pracujących zagranicą po powrocie zaowocują większą otwartością i życzliwością wobec „innych”, a także przyzwoleniem na różnorodność w sferze przekonań, postaw i stylów życia.

BIBLIOGRAFIA

- Babiński Grzegorz, 2004, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle spisu ludności z roku 2002*, „Studia Socjologiczne”, nr 1.
- Davies Norman, 1991, *Boże igrzysko. Historia Polski*, tłum. Elżbieta Tabakowska, Znak, Kraków.
- Iskrzyńska-Strzałka Mariola, Kaś-Zajac Małgorzata, 2008, *Artykuł 52, ust. 5 Konstytucji RP — furtka do Polski*, „Biuletyn Migracyjny”, maj–czerwiec, s. 8.
- Janicka Krystyna, Bojanowski Michał, 2006, *Stosunek do imigrantów i polityki imigracyjnej w Polsce: aspekt terytorialny*, w: Żywiec Leszkowicz-Baczyńska (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Nowe pogranicza?*, Uniwersytet w Zielonej Górze–Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra.
- Krystyniak Małgorzata, 2005, *Polityka Unii Europejskiej wobec legalnej imigracji zarobkowej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Biuletyn, nr 16 (261).
- Kubiak Anna, 2004, *Zastosowanie zogniskowanego wywiadu grupowego do badań nad korupcją*, w: Jolanta Lisek-Michalska, Paweł Daniłowicz (red.), *Zogniskowany wywiad grupowy. Studia nad metodą*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Łodziński Sławomir, 2002, *Opinie i postawy mieszkańców Polski wobec migracji i cudzoziemców w świetle badań opinii publicznej*. Raport Nr 200, Kancelaria Sejmu Biuro Studiów i Ekspertyz.
- Putnam Robert D., 1995, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, tłum. Jakub Szacki, Znak–Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa.
- Rocznik statystyczny, 2004, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Siemieńska Renata, 2001, *Narody Wschodniej i Środkowej Europy o sobie*, w: Aleksandra Jasińska-Kania (red.), *Trudne sąsiedztwa. Z socjologii konfliktów narodowościowych*, Scholar, Warszawa.
- Sztompka Piotr (red.), 1999, *Imponderabilia wielkiej zmiany*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wenzel Michał, 2004, *Obcokrajowcy w Polsce. Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa, sierpień.

ANEKS I
KONSTRUKCJA SKAL

Odpowiedzi na cztery grupy pytań zadanych respondentom w badaniu ESS 2002 stanowią materiał do konstrukcji skal odpowiadających czterem typom postaw: otwartości, poczucia braku zagrożenia ekonomicznego, skłonności do integracji oraz poparcia przyjaznej imigrantom polityki państwa (sformułowania pytań zob. Aneks II). W tym celu posłużyliśmy się metodą głównych składowych (*Principal Components*). Z każdej z czterech powyższych grup wybrano taki zestaw pytań-wskaźników (identyczny dla wszystkich krajów), aby (1) możliwe było przedstawienie wielości odpowiedzi respondentów za pomocą jednego wymiaru przy zachowaniu substancyjnego znaczenia skali) oraz aby (2) struktura związków między konstruowaną skalą a poszczególnymi wskaźnikami była taka sama we wszystkich krajach. Po wyodrębnieniu wspólnych dla wszystkich krajów grup wskaźników skale skonstruowano w sposób sumatywny.

Aby mówić o ogólnej postawie tolerancji wobec obcokrajowców, utworzyliśmy również „konstrukt drugiego rzędu”. Jego podstawą były wszystkie cztery skale wymienione powyżej.

ANEKS II
PYTANIA Z KWESTIONARIUSZA ESS 2002, ZA POMOCĄ KTÓRYCH UTWORZONO
POSZCZEGÓLNE SKALE

I. Treść pytań wskaźnikowych stosunku do obcych oraz wartości ładunków czynnikowych uzyskanych w analizie czynnikowej (podano w prawej kolumnie).

Skala otwartości [1; 4]	
D4. <i>Proszę powiedzieć, w jakim zakresie P. zdaniem państwo polskie powinno zezwalać ludziom należącym do tej samej rasy lub grupy etnicznej co większość Polaków na przyjazd i zamieszkanie w Polsce?</i>	0,871
D5. <i>A jeśli chodzi o ludzi należących do innej rasy lub grupy etnicznej niż większość Polaków?</i>	0,880
D6. <i>W jakim zakresie P. zdaniem państwo polskie powinno zezwalać ludziom z bogatszych krajów europejskich na przyjazd i zamieszkanie w Polsce?</i>	0,820
D7. <i>A jeśli chodzi o ludzi z biedniejszych krajów europejskich?</i>	0,888
D8. <i>W jakim zakresie państwo polskie powinno zezwalać ludziom z bogatszych krajów pozaeuropejskich na przyjazd i zamieszkanie w Polsce?</i>	0,846
D9. <i>A jeśli chodzi o ludzi z biedniejszych krajów pozaeuropejskich?</i>	0,897
Skala zagrożeń ekonomicznych [1; 10]	
D18. <i>Z powodu ludzi przyjeżdżających do Polski, aby tu żyć i pracować, obniża się średni poziom płac.</i>	0,585
D19. <i>Ludzie, którzy przyjeżdżają, aby żyć i pracować w Polsce, w większym stopniu pogarszają sytuację ekonomiczną ludzi biednych niż ludzi bogatych.</i>	0,598
D25. <i>Czy ludzie przyjeżdżający, aby żyć w naszym kraju, ogólnie odbierają miejsca pracy ludziom pracującym w Polsce, czy też pomagają tworzyć nowe miejsca pracy?</i>	0,708
D26. <i>Większość ludzi legalnie przyjeżdżających, aby żyć i pracować w Polsce, pracuje i płaci podatki. Korzystają oni również ze świadczeń socjalnych i opieki zdrowotnej. Czy uważa P., że w ostatecznym rozrachunku ludzie, którzy przyjeżdżają do Polski, więcej biorą, niż dają, czy też więcej dają, niż biorą?</i>	0,719
D27. <i>Czy P. zdaniem to, że ludzie z innych krajów przyjeżdżają, aby żyć i pracować w Polsce, jest ogólnie rzecz biorąc korzystne, czy też niekorzystne dla polskiej gospodarki?</i>	0,776
D28. <i>Czy P. zdaniem to, że ludzie z innych krajów przyjeżdżają, aby żyć w Polsce, ogólnie rzecz biorąc szkodzi życiu kulturalnemu w Polsce czy też je wzbogaca?</i>	0,673

- D29. *Czy w wyniku tego, że ludzie z innych krajów przyjeżdżają do Polski i żyją tutaj, Polska stała się gorszym czy lepszym miejscem do życia?* 0,714
- D30. *Czy w wyniku tego, że ludzie z innych krajów przyjeżdżają do Polski i żyją tutaj, problem przestępczości w Polsce pogłębia się czy też zmniejsza?* 0,583

Skłonność do integracji [1; 10]

Proszę pomyśleć raz jeszcze o ludziach, którzy przyjeżdżają z innego kraju, aby żyć w Polsce i którzy należą do tej samej rasy lub grupy etnicznej co większość Polaków. Czy byłby P. przeciwny, czy też nie miał nic przeciwko temu gdyby taka osoba...

- D34. *...została mianowana P. szefem?* 0,876
- D35. *...poślubiła kogoś z P. bliskiej rodziny?* 0,867
- A teraz proszę pomyśleć raz jeszcze o ludziach, którzy przyjeżdżają z innego kraju, aby żyć i pracować w Polsce i którzy należą do innej rasy lub grupy etnicznej niż większość mieszkańców Polski. Czy byłby P. przeciwny, czy też nie miał nic przeciwko temu gdyby taka osoba...
- D36. *...została mianowana P. szefem?* 0,911
- D37. *...poślubiła kogoś z P. bliskiej rodziny?* 0,858

Poparcie dla polityki przyjaznej imigrantom [1; 5]

W jakim stopniu zgadza się P. lub nie zgadza z następującymi stwierdzeniami

- D50. *Osoby ubiegające się o status uchodźcy powinny mieć pozwolenie na pracę w Polsce w czasie rozpatrywania ich wniosków.* 0,572
- D51. *Rząd powinien wykazywać wyrozumiałość rozpatrując wnioski o status uchodźcy.* 0,735
- D54. *Polski rząd powinien udzielać wsparcia finansowego osobom starającym się o status uchodźcy w czasie gdy wnioski są rozpatrywane.* 0,695
- D55. *Uchodźcy, których wnioski zostaną pozytywnie rozpatrzone, powinni mieć prawo sprowadzenia członków najbliższej rodziny.* 0,679

II. Pozostałe skale

Skala konserwatyzmu [1; 10]

Przeczytałem teraz Panu krótkie opisy różnych ludzi. Proszę wysłuchać każdego opisu i powiedzieć, w jakim stopniu każdy z tych ludzi jest lub też nie jest podobny do Pana. Odpowiadając proszę posłużyć się tą kartą.

- GF1E. *Ważne jest dla niego, aby żyć w bezpiecznym otoczeniu. Unika wszystkiego, co mogłoby zagrażać jego bezpieczeństwu.* 0,658
- GF1G. *Uważa, że ludzie powinni postępować zgodnie z nakazami. Sądzi, że ludzie powinni zawsze stosować się do zasad i przepisów, nawet gdy nikt nie widzi tego co robią.* 0,692
- GF1I. *Ważne jest dla niego, aby być skromnym i pokornym. Stara się nie zwracać na siebie uwagi.* 0,612
- GF1N. *Ważne jest dla niego, aby władza zapewniła mu ochronę przed wszelkimi zagrożeniami. Pragnie, żeby państwo było silne, aby mogło bronić swych obywateli.* 0,608
- GF1P. *Ważne jest dla niego, aby zawsze zachowywać się poprawnie. Pragnie uniknąć postępowania, które ludzie mogliby uznać za niewłaściwe.* 0,730
- GF1T. *Ważna jest dla niego tradycja. Stara się postępować zgodnie z tradycjami religijnymi lub rodzinnymi.* 0,652

Skala zaufania [1; 10]

- A8. Czy ogólnie biorąc, uważa P., że większości ludzi można ufać, czy też że w kontaktach z ludźmi ostrożności nigdy nie za wiele? 0,784
- A9. Czy uważa P., że gdyby nadarzyła się okazja, większość ludzi starałaby się P. wykorzystać, czy też starałaby się postępować uczciwie? 0,794
- A10. Czy uważa P., że ludzie przede wszystkim starają się służyć pomocą innym, czy też że przede wszystkim dbają o własny interes? 0,727
-

III. Krytyczny stosunek do prywatyzacji

- 19-2. *Politycy używają różnych stwierdzeń do określenia sytuacji w Polsce. Proszę powiedzieć na ile Pan(i) się zgadza ze stwierdzeniem: „Prywatyzacja doprowadziła do tego, że Polacy są dziś jedynym narodem w Europie bez własnego przemysłu i handlu.*
-

ATTITUDES TOWARDS IMMIGRANTS AND IMMIGRATION POLICIES IN POLAND: MAIN CHARACTERISTICS AND DETERMINANTS

Summary

This paper presents results of empirical analysis of data on opinions and attitudes of Poles towards immigrants. In the investigation we aim at reconstructing the multi-dimensional character of the attitudes expressed as a tolerance in a broad sense. The measurement and analyzes of several aspects of tolerance are based on European Social Survey Data from 2002. International character of the dataset served us as a point of departure to evaluate attitudes towards immigrants and immigration policies, as they exist in Poland, to attitudes which are supported in other countries. The main focus of the paper concentrates on social and geographical determinants of the attitudes towards foreigners. We trace the dependencies of between tolerance and selected structural and territorial factors.

Key words/słowa kluczowe

immigration / migracja; immigration policy / polityka migracyjna; tolerance / tolerancja; openness / otwartość; economic risk / ryzyko ekonomiczne; integration / integracja